

Hegedűs Imre János

Csíkország

Szerelmes földrajz

*Mikor Csíkból elindultam, jaj,
Szívem se volt, úgy búsultam, jaj,
Kezem fejemre kulcsoltam, jaj,
Szegény Csíkot úgy búsultam, jaj.
Mikor a falu végére kiérkeztünk, jaj,
Nagy szomorún visszanéztünk, jaj,
Láttuk sok kémény füstölését,
Felfelé lengedezését, jaj.
Mikor Sepsiszentgyörgyre megérkeztünk, jaj,
Egy fogadóba mind bementünk, jaj,
Elővettük a tarisznyát,
Azt a csíki tarka barkát, jaj,
De én még enni se tudtam, jaj,
Szegény Csíkot úgy sirattam, jaj.*

Sokan énekelték (voltak, akik slágerré hígtották), de senki akkora fájdalommal nem, mint Mezei Mária. Őáltala maródott ízeinkbe, csontvelőnkbe ez a dal, Csíkország siralmas éneke.

Két tájat nevez országnak a magyar nép, Somogyországot és Csíkországot. A nyugati és a keleti végeket. Szent István korában Koppány vezér szakította ki Somogyországot, a délnyugati tartományt, s idézett elő törésvonalat, Csíkország földrajzi helyzete miatt kényszerült örök végvári küzdelemre, az állította magyar bolygórendszerünk keleti, külső pályájára.

A pusztakamarási mester, Sütő András tiltakozott a bujdosódal ellen. Csak ezt ne! Csak éppen ezt ne – mondta –, hogy fejünkre kulcsoljuk a kezünket, s indulunk neki a világnak. A Székelyföld, Erdély kiüresedésétől félt, amiatt aggódott.

Gazdag líravilágunkban csak egy siralom mérhető ehhez, a Bornemisza Péteré:

*Siralmas én neköm
Te tőled megválnom,*

Hegedűs Imre János (1941) Székelyhidegkúton született irodalomtörténész. 1984-ben Ausztriába emigrált. Munkatársa volt a *Bécsi Naplónak*, tudósítója a Szabad Európa Rádiónak.

*Áldott Magyarország,
Tőled eltávoznom.
Vajon s mikor leszen
Jó Budában lakásom?
(részlet)*

Ikerdal keletkezett. A fekete szivárvány, a XVI. század bánata átívelt későbbi, vésszes korokba, jó Budáról a Keleti Kárpátokba. Csakhogy Csíksországra, a Székelyföldre a keleti hágókon keresztül akkor zúdultak újabb és újabb tatárjárások, amikor Magyarhon más tájain Batu kán, Muhi, IV. Béla kora már csak történelmi emlék volt.

Az Arany Horda széthullása után, a Krím-félszigeten önálló kánság jött létre, itt élt a nagy mongol család egyik harcias, kegyetlen ága, azokat küldte a szultán Erdélyországára 1658-ban, II. Rákóczi György lengyelországi kalandja miatt. Kemény János fővezérrel az élen az egész erdélyi hadsereg fogságba esett, de a tatárok a civil lakoságból is ezreket fűztek szíjra, a csíki asszonyokat hosszú hajuknál fogva kötötték egymáshoz, ne tudjanak szétfutni, voltak, akiket rabszolgapiacokon adtak el, vagy magas váltságdíjért engedtek szabadon. Jókai dús fantáziája még ezt a sanyarú időt is kedves idillé tudta édesíteni *A Damokoszok* regényében. Az igazság ennek az idillnek az ellentéte volt. Szapáry Pétert, aki 1657-ben esett fogságba, rabtartói eke elé fogták a Krím-félszigeten, s szántottak vele. Alakja bekerült a népkönyvekbe, képek, rajzok, készültek róla, a rabság szimbolikus alakja lett.

A szomszédos román fejedelemségek martalócai mindig felsorakoztak a tatár hordák mögé, 1658. augusztus 6-án a moldvai Pintye rablóvezér 3000 emberével rohanta le Gyergyót, és teljesen elpusztította Ditrót. Ali pasa 1661-ben, mivel a székelyek Kemény János mellé álltak, török-tatár hadakkal égette föl többek között a keleti végeket. Alig maradt ember Csíksországbán. 1694-ben az újabb tatárdúlás nyomán Felcsik teljesen elpusztult, falvak tűntek el, csak a hegyekbe rejtőztek kevés hányada menekült meg. Ez volt a *funesta tragédia*.

Az újkorban sem szünetelt a székely apokalipszis. 1944. október 8-án a magukat fekete subásoknak nevezett román terroristák, a Maniu-gárda tagjai gyilkoltak le 14 ártatlan nőt, férfit Csíkszentdomokoson, a Gábor-kertben. Gyermeküket kényszerítették véres halottak temetésére.

Eposz születhetett volna a bátor szembeszegülés fergeteges eseteiről. Gyergyószárhegyen 1658-ban Gábor deák szervezett bátor csapatot a tízszeres létszámfölényben rájuk zúduló tatárok ellen. Hősnője is van a csatának, Puskás Klára. Ő a székely Jeanne d'Arc, férfiakon túltett hősiességével, oroszlánanyaként harcolt kapával, vilálával, ami éppen a keze ügyébe került. Az utókor emlékkövel, festménnyel emlékezett meg róla, az olajfestmény Sövény Elek munkája, s a szárhegyi Képzőművészeti Galériában őrzik.

Feljegyezték azt is, hogy Csíkszentmiklóson egy Judit nevű lány egyedül, szál karddal a kezében küzdött 1694-ben a tatárral. Csíkszentgyörgyön a násznép élén, fia lakodalmáról indult hadba az édesapa, Tompos István, a kutyafejűek ellen, oda is vészett, de az ifjú párt megmentette. Endes György, csíkszentsimoni lakos előbújít a biztos rejtékhelyéről, hogy feleségével, Bors Annával, akit a tatárok elfogtak, sanyarú rabsorsát megossa. Csíksomlyón egy belga származású ferences szerzetes, P. Bizet Ferenc állította csatasorba reverendás társait és a civileket, s olyan vitézül forgolódtak, hogy

meghátrált a horda. Naponta ismétlődtek meg a hegyszorosok szádában Mucius Scaevola, Dugonics Titusz, Búvár Kund, Botond hőstettei.

Nyugati dúlókban sem volt hiány, az 1600-as évek elején Basta Györgyöt küldték a Habsburgok Erdélyre. Barmok híján igába fogóztak a férfiak, akkora volt a pusztulás. Ezt nevezték Basta szekérének. Kuruc világ volt itt II. Rákóczi Ferenc korában is. Kétes származású labanc vezérek jelentek meg, Acton és Graven labanc ezredek 1707-ben fölégették Ménaságot, Alcsíkot, Felcsíkot, s amikor Gyergyót is lerohanták, az ellenállást megszervező, Both nevezetű királybíró elfogták, oszlophoz kötözték, s Acton a kisleányt a kisfiával lövöldöztetett rá, amíg ki nem adta a lelkét. „Soha – írja Orbán Balázs – török, tatár így nem kegyetlenkedett, mint Acton németjei.”¹ Cserei Mihály történész szerint akkor „egész Csíkban csak a milícia lakott”.²

1764-ben a kor Nérója, Buccow generális rendezte meg Szent Bertalan-éjszakáját Felcsíkon. Hóhértársával, Siskovval szabályos népiirtást végzett, ágyútűz alá vette Madéfalvát, több száz volt a halottak száma, s legalább öt falut kitevő lakosság menekült Moldvába, onnan Bukovinába. Azóta is bujdosás a sorsuk. Az évszám szomorú, időt jelző kronosztikon, SICULICIDIUM – székegyilkolás. A római számok végösszege, visszafelé olvasva, az S-et nem számítva: 1764.

Nyirő József rögzítette regénykrónikájában a tragédiát. Olyan méretű volt itt mindig a pusztítás, a pusztulás – ezt is Sütő írta meg –, hogy valamelyik szentatya, amikor átvette a vidék népességéről szóló újabb pápai tizedjegyzéket, megkérdezte: Hát ezekből még mindig vannak? Volt idő, amikor kiásták a tömegsírokat, és salétromot bányásztak a csonthalmazokból. Kellett az a puszkapor gyártásához az éppen szolgálatos ellenség ellen. Móricz jegyzi meg a trilógiájában: Ha valaki meg akarja ismerni a legnehezebb magyar életet, menjen el télen a csíki favágó kalibájába.

S mégis, mégis él ez a nép, mégis megmaradt tisztának, romlatlannak, Trianon után is magyarnak. Orbán Balázs szava visszhangzik bennünk: „...oly nép lakja, mely minden időben hős volt.”

Nagyon kell szeretni Csíkot! Véres a múltja, küzdelmes a jelene, de erős hittel néz szembe a jövővel.

* * *

Csík szavunk sokjelentésű, etimológiája tisztázatlan, még ma is hajba kapnak nyelvészek, történészek a vitában. Jelenthet halfajtát, síkot, megnevezhetett hajdanában személyt, türk nyelveken határt, de azok számára, akik szerelmesek e tájba, mesék, legendák, sorsfordító események földje, balladák, dalok, művészetek bölcsője.

Tanácsos – első alámerülésként – a forrástól elindulni, s az Olt folyó mentén, vízforrás irányába haladni, úgy eresztetni át magunkon ennek a tájnak a földrajzi szépségeit.

Felcsík fölött fehér hegykoszorú, lány fejére illő párta áll. Csodás mészkőszalak, csúcsok: Nagybagymás, Egyeskö, Terkő, Öcsém. Napsütésben csillámlanak, esőben zord szürkébe öltöznek, s ha köd, felhő szállja meg őket, elrejtőznek az emberi szem elől. Az idő változását olvassák ki abból az itt lakók, akárcsak a Hargita túlsó oldalán élő székegyek a Firtos lovának színéváltozásából. Az istenek lakhelyét, az Olimposzt

¹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népmesereti szempontból* (1-6). 1868-1873.

² Cserei Mihály: *Erdély története* (utolsó kiadás: 1983).

képzelték ilyennek a hajdani görögök, természetes hát, hogy a hegycsúcsokon Csíkban is tündérek laktak. Terkő, a tündérek királynéja – regélik az itt lakók – varázsvesszejével folyókká változtatta lányait, Marost és Oltot, hogy azok a Fekete-tenger szigetén raboskodó édesapjukat meglátogassák. Persze az isteneket utánozva, civakodtak a lányok, ellenkező irányba indultak el. Egyszerű ez a népmonda, akárcsak a Gilgames, az Iliász, az Odüsszeia, a Kalevala bármelyik története.

S a természeti csodák folytatódnak. Az Olt mentén haladva, jobb kéz felől a székelemek szent hegye, az ősz Hargita marad el, pontosabban jön velünk, kísér, néz minket, s mivel fenyes rengetegek borítják, sötétzöld azúrba, szürke ezüstbe játszik, a völgyeket, szurdokokat eső után ködfelhők fekszik meg, hogy aztán egy hirtelen jött légörvény hatására fölkerekedjenek, s nagy bárányszerű formájában ússzanak tovább az ég tengervízében. Meg is szólít a hegy, s hívására nincs vándor, aki ne hágna fel a legmagasabb pontra, a Madarasi Hargitára, ahonnan verőfényes időben fél Erdély látható.

Balra a Gyimesi-havasok, annak folytatása a Csíki-hegycsoport, le egészen Csíkszeredáig, a Kászonokig. S a lapos fennsík, amelyet ennyire körbe zárnak a hegyek, legalább annyira fenséges, mint az egekbe nyúló magasság. Csak abban különbözik az Alföldtől, hogy nem végtelen, kontúrjai szabad szemmel pontosan kivehetők, ezért a birtoklás boldog örömeivel ajándékoz meg. S a nyelvi fantázia évek során lírát szült, a részek, gerincek, völgyek, dűlők, források, patakok, várromok nevei ehhez az emelkedett lélekállapothoz igazodtak: Fekete Rez, Csudálókő, Virgó, Pásztorbükk, Illanc, Oltárkő, Ebédülő, Gyöngyös-kút, Pogányvár, Királyok kútja, Kereszt-hegy, Apa-havas, Rege-patak, Piriske-havasa (talán Szent László lányának, a bizánci császárnénak a neve!), Szellő-tető, Tekerőpatak, Lónyugtató, Úz-pataka, Bence-pataka (Nyíró e kettőből teremtett hóst), Nagy Somlyó, Likaskő, Szent Anna tava, Jajgató-hegy, Szépvíz. (E legutóbbi a monda szerint Szent László szava; a lovagkirálynak nagy kultusza volt a Székelyföldön.)

Még a vaskos, szabad szájú névadás sem botrányos, inkább mókás: Fingos-borvíz, Geci-pataka, Macska-lik, Béka-segge. Mintha viszonzni akarták volna Csíksország lakói a Teremtőnek azt az áldást, amit tőle kaptak. Nagy László metaforái, szürrealista képei villannak bennünk, ha halljuk. Ő is hasonló hegy, a Somló tövében álmodott.

Amilyen méltóságos a Nagyhagymás és az Egyesítő, Csíksország feje, olyan a lába is. Fejénél ott áll varázsvesszejével Terkő, a tündérek királynője, lábánál Szent Anna, aki, a monda szerint, átokszóval sülyesztette el a kegyetlen zsarnokot. A déli határ a Tusnádi-szoros, itt törte át az Olt a legmagasabb sziklabércet, itt hagyja el Csíksországot. A folyómederből kimagasló Sólóymkő mutatja, milyen heves volt a küzdelem. Bizonyára tűz és víz közös rombolása hozta létre a tüneményt, a Sólóymkő, ez a különös andezit sziklakúp a vulkanikus hegyvonulat folytatása. Orbán Balázs a XIX. században ámuldozva fedezett föl azon egy várromot, azt mesélték neki a környéken, óriások építették a tündérkirálynak. Alant, a víz fölött a Likaskő ritka gyöngyszeme a természetnek, sziklahíd, azon keresztül tódul a habzó víztömeg. Néphit szerint óriáskígyó lakik abban, „...az utas egyik meglepetésből a másikba esik, s látérzéke alig elégséges mindent felfogni, átvizsgálni” – írja a legnagyobb székely.

Ez a rendhagyóan szép geográfiai objektum csakis a Szent Anna tavával, a Mohos-tózezláppal, a torjai határban, tehát már Háromszéken található Büdös-barlanggal és Bálványosvárral teljes. Ötven vagy százezer évvel ezelőtt láva omlott le itt a hegyoldalra, köveket dobált a vulkán a magasba, füst és korom szállt, s ezt a kihűlt kőzetet

törte át az Olt vize. S mindez a földtörténet késői, pleisztocén korszakában történt, így „A vulkáni bombákat szóró kitorésekben az ősember is gyönyörködhetett” (Vofkori László).³ Ha tűz és víz egyszerre tombol a természetben, mindig mélyek a nyomok.

A jó gyalogos, az igazi turista vállalja a meredek kaptatót, nekivág a harminckét szerpentinnek, s Tusnádfürdőről gyalogszerrel bandukol föl a Nagy-Csomád oldalán a Szent Anna-tóhoz, onnan a száz méterrel magasabban fekvő, természeti ritkaságnak számító Mohos-tőzezláphoz. Feneketlenek hitt mélységet takar a vízi növényzet, amiből itt-ott tőszemek villannak, ma csak tizenhárom szemű ez a mesébe illő tünemény, Jókai még háromszázat számolt meg. S ezzel már jelen van minden, ami ámulásra készítet minden látogatót: hegyszoros, vízmosta alagút, kőszirt, fenn, az egyik kialudt tűzhányóban tengerszem, a Szent Anna-tó, az ikervulkán másik kráterében a Mohos-tőzezláp, azzal átellenben a torjai Büdös-barlang, vele szemben, valamivel lennebb Bálványosvár.

Nem csoda, hogy jeles gondolkodók, művészek, biológusok zarándokhelye lett ez az együttes, Jókai a *Bálványosvár* regényében pogány őseinket idézte meg, egyik úti levelét (1853-ban járt itt) fortissimóval kezdi: „Szent Anna tava. Erdély legköltőibb helyét láttam.”, s a *tengerszem tündére* novellájában zavartan keresi a szavakat, akkora a lelkesedése és ámulata. A kortársnak számító Sánta Ferenc a torjai Büdös-barlang környékére képzelte el az egyik legszebb magyar novella, a *Sokan voltunk* eseménysorát.

Kormos István is ide jött tanítványnak, mesternek. Nagy László nevű arkangyal társaságában érkezett, Sinka István kísérte őket az égben, szellemszárnyon. Egy virágos rét bővölte el, és olyan magasságba emelte a Tusnád fölött magasló nőnemű hegycsoportot, a Mohos-tőzezlápot, a Szent Anna-tót, Bálványost, amilyen magasságot csak a líra ismer:

*Háromszék, Csík fölött, szivárvány havasáról
egy álmos rét repül: gyöngytollú zöld madár,
fák ködkucsmái közt szárnyával telleget,
karélyosan bukik, s az Olt mellé leszáll.*

*Ha rétnek születik az ember lánya, rét lesz,
Ágborisrét marad világvégezetig,
eső, szél sorsosa, gólyahír, kikerics
édes szülője, ki virágot vétkezik.*

(Ágborisrét)

Megérezte Kormos: nőnemű ez a táj.

Homéroszért hét görög város versenget, mindenik követelte magának a vak énekest.

Kik birtokolják, kié a Szent Anna-tó? A nagy székely, Orbán Balázs nagylelkűen Háromszéknek adományozta azzal az ígérettel, hogy kárpótolni fogja Csíkot. Meg is cselekedte, Maroshévizet és környékét visszaszolgáltatta jogos tulajdonosának, Gyergyónak. A tájba szerelmes rajongónak megbocsátható az önkény. A Szent Anna-tó ma Hargita megye, tehát Csíkország egyik községének, Lázárfalvának a területén van, de

³ Vofkori László: *Székelyföld útikönyve*, I-II. Budapest, 1998, Cartographia KFT.

jogot formál rá Csíkszentmárton, Csíkkozmás, Sepsibüksád és természetesen minden székely és minden arra járó, az ősi földbe szerelmes látogató. Mintha csak ebbe a szunynyadó tűzhányóba akarta belesűríteni ez a félig pogány, félig keresztény tündéresszony, Szent Anna a székelység minden erejét, hitét, energiáját.

Különleges hangulatú hely a zöld tölcser, Kelet-Európa egyetlen, épen megmaradt vulkántava! A tengerszem szabályos kör alakú, 2350 lépés (Orbán Balázs), vize kristálytisza, partján mohaszőnyeg, s körben a karimáján fenyes erdő. Érzi, tudja a látogató, hogy egy kialudt tűzhányó belsejében sétál. Ha nagyot kiált, körvisszhang keletkezik, amely sehol máshol nem létezik, csak itt. Királyi élvezet átúszni a tengerszemet, de az csak edzett sportolónak ajánlatos.

Mindig, ha rendkívülit alkot a természet, magyarázatot fűz hozzá a nép, így jön létre az anyagi és a metafizikai világ egysége.

Hogy keletkezett a Szent Anna tava? Két kegyetlen földesúr élt itt, bérctetőre épített váraikban kevélykedtek, s versengésüknél, irigységüknél csak a gonoszságuk volt nagyobb. Egyszer egy arra vetődött idegen úrtól elnyerte a kisebbik annak a lovait, s azzal látogatta meg testvérét. Akkor irigység lobbant az idősebben, hogy nyolc szépségesen szép jobbagylányt, nyolc szüzet fogott hintaja elé, velük szállt versenyre. Mivel nem mozdult a hintó, gyöngék voltak a fiatal női vállak, ostorával rásújtott a legszebbre, Annára. Az véres arccal fordult hátra, s égre emelt kézzel átkozta meg a despotát, aki óriási robajjal, dörgéssel, villámlással sülyedt el várával együtt, annak helyén keletkezett a Szent Anna-tó. Csíkország fejénél Terkő tündéresszony követi el a csodát, lábánál Szent Anna. Ott két folyóvíz mondai magyarázata, itt egy állóvízé.

De a sokat szenvedett, tűzzel-vassal pusztított székely nép megmaradása az igazi csoda.

A világ végét jelentette sokáig ez a hegycsoport, most a magyar világ, a magyar akarások, a magyar politika és szociológia egyik központja lett. Az ikerkráter történetét, a talaj, a víz összetételét, a Mohos növényritkaságait, a széndioxidos, kénes kigőzölgéseket tudósok és kutatók hada vizsgálja, de annak, aki népe, nemzete gondjai fölött virraszt, misztérium ez a hely. Hadúrnak áldoztak itt az őseink, Koppányhoz hasonlóan nehezen barátkoztak az új istenséggel, és az akkori ellenállás – öntudatlanul – a lélek mélyrétegeiben azóta is munkál. Különben nem történt volna meg, hogy a román bolsevizmus legsötétebb korszakában éppen itt tűzték ki magas fenyőfára magyarországi fiatalok a piros-fehér-zöld zászlót, amely akkor súlyos kihágásnak számított. Azóta is izzik itt valami, akárcsak a föld mélyében a láva. Bálványosvári Nyári Szabadegyetemet létesítettek 1990-ben, ahol magyar akarások fogalmazódnak meg, s a nemzet egységülésének mindennapos gondját örölik akadémikusok, egyetemi tanárok, politikusok s mindenekelőtt magyar fiatalok. (Ebben az esztendőben, 2013-ban, a magyar miniszterelnök jelenlétében az összmagyar nemzetpolitikát és a székely autonómia ügyét tárgyalták, Orbán Viktor innen, Tusnádfürdőről intézett felhívást a föld minden magyarjához.) Koncertek, ifjúsági találkozók zajától visszhangosak a hegyek-völgyek, inkább fesztivál és diáktábor ma a Szabadegyetem, mint száraz tudományos értekezet.

Újabbán a látogatók és az előadók már Tusnádfürdön, a Csukás-tó partján gyülekeznek évente, s a két helység nevéből (Tusná, Bálványos) alkották a különös Tusványos szót. S Bálványosfürdön a festők, szobrászok létesítettek művésztelepet, a Baász Imre Alapítvány segítségével rendeznek rangos Ann-Art kiállításokat, bemutatókat, díjakat tűznek ki, ott készült munkákat jutalmaznak.

Így lett a földrajzi kuriózumból kultikus hely, közös dolgaink műhelypadja.

Nagy öröm, hogy a *genius loci* vándorútra indult, a Bálványosi Nyári Szabadegyetem mintájára hozták létre a Felvidéken, Csallóközben a Martosi Szabadegyetemet. A táj misztériuma ott is megfogant, ott élő testvéreink megérezték, hogy tiszta emberiségünk, szép magyarságunk megőrzése a közös cél. És a brutális kegyetlenséggel meg-húzott államhatárok föllazítása.

* * *

Népmesei egység a hármasszám, nagy kifejező ereje van ezen a vidéken. Gyergyó-, Csík-, Kászsónszék olyan katonás rendben sorakoznak egymás után, ahogyan egykor magyar királyaink ide, a Keleti-Kárpátok hágóinak, hegyszorosainak a szádába telepítették ezt az őrzésre, éber virrasztásra hivatott népet.

A három szék lakói feltételezik egymást, azonosak, s mégis különböznek, aki erre jár, ámuldozva fedezi föl nyelvükben, szokásaikban, viseletükben a sajátosságost, az azonoságban is a különbözőségeket. Színek, zamatok, ízek, formák, mintázatok után kutatnak itt etnográfusok, történészek, néprajzosok. Most hát – második alámerülés gyanánt – Terkő, másik engedetlen lányának, a Marosnak is be kell járni egy szakaszát, mert a Gyergyói-medence arcát nála nélkül nem lehet megrajzolni.

Pompás hegyvidéki fennsík Gyergyó, ugyanúgy kerítik körbe a hegyek, mint Felcsíkot, emiatt lett az ország északi sarka, fagyópólusa. Hidegrekordok dőlnek meg itt évente, keletről zúzmarát fiadzó szél tör be hozzájuk a Békási, a Tölgyesi-szoroson keresztül, amit ők muszka szélnek neveznek, s a természet gorombasága, az évszázadok folyásában, megszabta a gyergyóiak életvitelét. Rájuk igazán jellemző a szólásmondás: A székely a jég hátán is megél.

Nincs annyi kultikus hely, mint Csíkban, a zord éghajlat a megélhetés puritán formáira kényszerítette az embereket. Nemzeti eledelük nekik is a pityóka, amiről most már minden magyar ember tudja, hogy burgonyát jelent (és nem burgit!), s az ősrétegek fái, a legutóbbi időkig, kiapadhatatlan kincsesbányának bizonyultak. Izmos, törpe lovaikkal, újabb traktorokkal, húzzák be a rönköket a járhatatlan, köves, vízfolyásos patakmedrekből, s dolgozzák fel azt ezernyi formában, deszkát fűrészolnak, zsindelet faragnak, csebet, dézsát, kádat készítenek, újabb bútorgyárak épültek, iparosodott a vidék. A fa határoz meg itt mindent. A zöld arany. Gyergyó a fenyőóriások országa, azzal kereskedtek évszázadokon át, tutajokon úsztatták le a királyi folyó, a Maros torkolatáig.

Gyergyószentmiklósnak közigazgatási része, a Keleti-Kárpátoknak nagy látványossága a Gyilkos-tó, azt minden ide érkezett vándornak a figyelmébe ajánlják. Hegycsuszamlás hozta létre 1837-ben, a Békás-patak s ezáltal a Likas-patak és a Gyilkos-patak vizét torlaszolta el két beomlott hegy, óriásfenyők kerültek víz alá, azok kiálló hegyeit kerülgetik a turisták csónakjaikkal. Egyedülálló kuriózum. Akárcsak a szédítő sziklák hasadékában kanyargó Békás-szoros, amely még más kontinensek vándorait is idecsalja.

Fa, folyó, szikla. Három szó, három fogalom. Természetükből adódóan metaforák. Vagy szimbólumok. A daliás fenyő olyan, mint az egyenes gerinc. Inkább roppan, akkor sem hajlik. Költője is van ennek a tartásnak, Tompa László a Hargita túlsó oldaláról.

Én, ...
– Bús székely fenyő – megkapaszodom.
S állok, daccal, társ nélkül, egyedül.
(Magányos fenyő)

Gyergyószék fia, Salamon Ernő a fa rejtett, belső erejét ismeri. Ezáltal tud megszólalni a fa holta után is. A legszebben akkor:

*Néha az erdőn a hatalmas döntők
szép, nemes fát keresnek hegedűknek,
s a fejszefokkal egyet-egyedűt ütnek,
és kilesik a legjajdulóbb döngőt.*
(Példa a hangszerfáról)

Költői sorsot példáz Salamon Ernő a hangszerfával. Gyergyó népére is igaz a példabeszéd.

Orbán Balázs nagy könyve, *A székelyföld leírása* lelkes futamaival a romantikus eposzokkal rokon, a nagy székely úgy ír a gyergyói asszonyokról, hogy abban a tükörben minden gyergyói férfi önmagát láthatja meg: „Hát nem árkádiai élet ez? ...Fúrnak, faragnak, kádat, szuszékot, zszindelyt metszenek, fát hordanak...”, amellet örök vidorak, kedélyesek és szépek is, megédesítik, kedvessé teszik az életet, sőt ha szükség, még hőssökké is válnak a hon védelmére.” Ha ilyenek a nők Gyergyóban, akkor a nép sem lehet más. Hegyi emberek, derűs arcúak, vidámak, mókásak, de kemények a munkában és a harcban. S csak színezte a demográfiai palettát az, hogy Gyergyószentmiklóstra, a székhelyre 1668-cal kezdődően örmények telepedtek át Moldvából, ahol 400 évig éltek. Két sokat szenvedett nép találkozott, pontosabban talált egymásra. Úgy váltak lassan-lassan magyarokká, székelyekké az örmények, hogy senki sem kényszerítette őket. Megérezték, milyen jó magyarnak lenni, olyan izzással élték meg a nemes patriotizmust, hogy a szülőföld, a nemzet, a haza szeretetében felülmúlják ma a született székelyeket. S mint jó kereskedők, mint kiváló kézművesek meg is gazdagodtak, s gazdagítottak ezáltal másokat is. Ők készítették a híres kordován piros csizmákat, amelyeket ma már csak a kincses várost, Kolozsvárt dicsérő dalból ismerünk. A városiasodás, az iparosodás velük kezdődött ezen a tájon.

A Marosfői-küszöb csak földrajzi válaszfal, Felcsíkot ugyanaz a mókás jókedvű nép lakja, mint Gyergyót. Pedig az életvitel semmivel sem könnyebb, sőt még mostohább, küzdeni kellett ott mindig hideggel, széllel, vadakkal, a hegyszoroson betörő ellenséggel.

A Hegy számukra kultikus hely. *Megyünk a hegybe* – mondják –, s az sok mindent jelent. Jelenti a mezőt, az erdőt, a harangvirágos, margarétás kaszálókat, a legelőt, a málnavészt, a kokozást, a gombát termő dombhajlatokat.

Nem csoda, ha szabadságélményük, szabadságéhségük olyan nagy!

Ha elérkezik a kaszálás, a szénacsinálás ideje, lovas fogatokra pakolják az üstöt, puliszka lisztet, sütet kenyeret, egy-két füstölt disznólábat, sonkát, az elmaradhatatlan csíki szalonnát, sok hagymát, rozspálinkát, felül a család apraja-nagyja, ki a ülésdeszkára, ki a saroglyába, s három-négy hétre kiköltöznek az erdei kaszálók kellős közepébe épített boronaházba. Minden jó gazdának boronaháza van az erdőn is, jó szagú

sarjával töltött szalmazsákokon alusznak, kinn, az ajtó előtt kampóra akasztott üstben főznek, sajtot, ordát kapnak bőven a havasi pásztortól, akit ők gyűjtőnek hívnak, s olyan túrospuliszkát vagy báránypörköltet főznek a csíki menyecskék, hogy a mesebeli király is megtörölné utána a bajsát.

Szó sincs arról, hogy ez is történelmi emlék már, hogy ez valamikor az elmúlt régi, szép időben történt. A szénakészítésnek és a fagyűtésnek ez a szakrális szertartása ma is él, ma is megvan, s az arra tévedt úri népek ámuldozva hallgatják, hogy ezek a góbék kaszálás, rendrázás, szénaforgatás, boglya- és szekérrakás közben úgy énekelnek, visszhangzik bele a hegy, völgy, erdő. Önfeledten élik meg azt a félnomád életmódot, amit honfoglaló őseink élhettek, belekóstolnak, ha csak egy hónapra is, a szabadságba, abba a szabadságba, amit nem vehetnek el tőle kacsakezű diktátorok, balkonokról ordibáló kerti törpék, politikai rablólovagok.

Ezt a nagy szabadságélményt éli meg velük a máshonnan jött vándor, mert mindenkit nagy szívéllyel fogadnak Csíkszentdomokoson, Csíkszenttamáson, Csíkjenőfalván, Csíkkarcfalván, Csíkdánfalván, Csíkmadarason, ezekben az egybeépült, színmagyar székely falvakban s lennebb is, a Sósrét után Csíkrákoson, Madéfalván, Csíkcsecsóban, Csíkszeredában és környékén, az oldalvölgy Gyimesi-hegyszorosban, Alcsíkon, Menaságon, Kászonokban. Rendtartó székely falvak mind.

És Szépvízen, a Gyimesi-szoros szádában. Ennél a településnél azért kell időzni, mert itt is, akárcsak Gyergyószentmiklóson, bekövetkezett a csoda. Az ide települt öröme nyelkék örömmel, boldog tudattal váltak székelyekké, ők érezték meg igazán, hogy ilyen hazát, ilyen testvérnépet sehol másutt a nagyvilágon nem kapnának. Semmi nyoma nem maradt az asszimilálódás miatti fájdalomnak, mintha csak vándorútról érkeztek volna haza, úgy nyilvánulnak meg. (A jegyzetírő tíz éven át hordta a csíkdánfalvi líceum diákjait pityókát szedni a szépvízi mezőkre, jó hírű dalárdánk próbáit kinn a mezőn és az autóbuszban tartottuk meg, de a népdaloktól is rezegetek a busz ablakai.)

Mély és - remények szerint - elszakíthatatlan gyökérszeme van ennek az életmódnak. A közjog évszázadokig vérségi alapon szerveződött, ami régebbi, mint a magyar királyi trón, ráadásul közbirtokossági (compossessoratus) erdeje, legelője volt a Keleti-Kárpátok lejtőin majd minden falunak, így Csíksországnak is, ami összefüggött a határvédőknek adományozott kollektív nemességgel. Erre építette a két világháború között a híres tudós, Venczel József a korporatív, hivatásrendi társadalomelméletét.

Anyagi javakban is annyira önellátók voltak, hogy alig vásároltak bolti árut maguknak az évszázadok során, szekereiket, szánjaikat, kapuikat maguk faragták, a híres székely harisnyához asszonyaik fonták meg a gyapjút, szőtték meg a vásznat, s ványolták posztóvá, fazekait, korsóikat, edényeiket Madarason, Csíkdánfalván korongozták, égették, házaikat székely kalákában építették, alig került pénzébe a fiatal gazdának, követ gyűjtöttek fundamentumnak, meszet égettek, gerendát, szarufát faragtak, s a zsindelemetszésben, egészen a legutóbbi időig, a legjobbak voltak.

A szakrális jelleg még a legprózaibb munkavégzésükben is jelen van, a pityókaásás akkora ünnep, mint szelíd éghajlatú vidékeken a szőlőszüret, Van Gogh-képekre illő látvány: földig hajolt asszonyok, gyermekek, sorban felállított zsákok, a szekérderekából szénát rofogató lovak, a száraz pityókaindából rakott tűz, karcsú füstoszlopok, sült pityókát, túróz uszonnázó családok, rokonok köre, kormos szájú, cserépkorsóból borvizet bugyogató, kacarászó gyerekek.

Különösen Alcsíkon fontos élelmiszer a krumpli, ez a vidék legnagyobb vagyona, az egész országot ellátja vetőmaggal, s eladásra is jut bőven. Amióta ott is kiütt a szabadság, kitört a pityókaháború, Bukarest behozza Törökországból, hogy rontsa, letörje a székelyek piacát.

Történések, régészek állítják, hogy vándornépek töredékei zömmel omlottak be ide a hágókban, s keveredtek az itt élő lakossággal. Lázárfalván például besenyők laktak, a környéken talán uzok. Csíkszentmárton határába lehet eltérni az Olt völgyéből a Uz völgyébe, egész tucat földrajzi névben szerepel itt az „uz” szó, kétségtelenek az egykor török nép nyomai. A XII. században II. István okiratai, rendeletei együtt emlegetik a székelyeket a besenyőkkel, mint a harcban elől járó csapatokat.

A képzeletbeli utazásból nem hagyható ki Csíksország legkisebb széke, Kászon. A Nyergestető választja el Alcsíktól, illetve köti össze azzal, 1849-ben együtt harcoltak itt csíkiak és háromszékiek az osztrák-cári csapatok ellen. Ez a székely Termopütle, ahol „meg nem adta magát székely, / mint a szálfák, kettétörtek” (Kányádi Sándor). Csíkszentgyörgyi Gál Sándor és bélafalvi Tuzson János székely honvédjei oroszládként küzdöttek a Nyergestetőn, kétszáz székely a tengernyi hadsereg ellen; egy lázárfalvi román vezette hátukba az ellenséget, odavesztek egy szálig. Azóta zarándokhely a Nyergestető. Seholy annyi borvízforrás, mint Kászonban, a Salutaris kénszagú ásványvíz még a tengeri szállítást is bírja, ma nagy része a patakokba folyik el. A kászoniak ismerik a víz tulajdonságát („A víz szalad, a kő marad, a kő marad.” *Wass Albert: Üzenet haza*), tudják, hűtlenül elhagyja forrásvidékét, nem szabad utánozni, gyakran énekelt daluk a *Kászon vize nem foly vissza...*

Joga, ősi joga van a székelységnek ehhez a földhöz. Minden tudományos érveléssel ellentétben él a népben a hun leszármazás tudata, Attila és Csaba népének tartják magukat, s éneklük a *Székely himnuszban*. Azt állítja a Csíki Székely Krónika is, amelynek valódisága körül ismét felparázslott a vita.

Ha a Tusnádi-szorostól Gyergyószék észak-keleti csücskéig, Borszékig bejárjuk Csíksországot, még a laikus, antropológiában járatlan személy is észreveszi a kun, besenyő, mongoloid ősökre visszaütő csapott szemet, a piros, kiugró, törökös járomcsontot, a lapát szélességű szláv tenyeret, a szurokfekete örmény szemet.

S a hozzáértő régész, antropológus csuvas, kabar, kazár, hun, avar, baskír nyomokat fedez fel termeten, arcvonáson, porladozó csontokon, fegyvereken, ékszereken, cserép darabok díszítőelemein s a földrajzi nevekben. László Gyula igaz szava szerint nem vagyunk magányos nép, szinte egész Eurázsia rokonunk.

Egy kivétel van. A földesúri birtokokra betelepített románság, kihasználva azokat a konjunktúra-helyzeteket, amelyeket a történelem neki fölkinált, ellenségesen fordult szembe a befogadó magyarsággal. Hátba támadta forradalmait (1848–1849), s az első világháború mélypontján, 1916-ban úgy tört be Magyarország területére a Kárpátok túlsó oldaláról a román királyi hadsereg, mint a krími tatárok a középkorban.

Csíksországban kevés volt a földesúr, emiatt nem özönlött be az olcsó munkaerő, csupán a gyergyószárhegyi Lázár grófok hoztak be telepéseket, így keletkezett Vasláb, a román többségű falu.

De szerelmes földrajzban nem lehet cél az oknyomozás, Csíksország mai lakossága kétségtelenül kevert, keveredett már letelepedése előtt, s az iszonyatos tatár, török, német pusztítások következtében kihalt falvakba legkülönbözőbb fajokhoz, népcsaládokhoz tartozó nők, férfiak költöztek be, akik – keveredve a megmaradtakkal – utódokat nemzettek, székely maradékot. Ha szeretjük Csíksországot, legalább két tucatnyi nép

fiait, lányait szeretjük, akik ma mind magyarok, s fanatikusan ragaszkodnak ősi földjükhöz, szent hegyükhöz, a Hargitához, szokásaikhoz, viseletükhöz, ódon hangzású, virágos nyelvükhöz.

* * *

A *virágos nyelv* és azon, azáltal, abban megvalósuló *szóbeli kultúra* olyan csodálatos érték, amely nélkül az összmagvarság elképzelhetetlen volna, amely a szerelmes földrajzot író vándornak alkalmat és okot ad a harmadik alámerülésre.

Villan itt a gondolat, villan a szó, s a kétértelműség olyan megszokott, mint máshol az egyszerű. Elkerülhetetlen egy, éppen az egyszerűre épülő szójáték megemlézése: Interjút készítenek a háborút viselt, öreg székellyel, kérdik, milyen volt az ellátás ott, Doberdónál. Hányszor ettek egy nap? Erre az öreg: – *Egyszer-egyszer egyszer, egyszer-egyszer egyszer se.* Üdítők a köznyelvi hasonlatok, nemes prózába vagy akár lírába ille- nek: *Úgy nézett rája a felesége, mint az ördög a gyertyatartóra.*

Sokkal értékesebb, ízesebb a gyergyóiak, csikiak, kászoniak nyelvhasználatában megőrzött archaizmus. A -val, -vel rag hasonulása mássalhangzó után nem következett be, használják a régmúltat, a létige vala alakját, a -sza toldalékot, a lám szócskát, egy -j- hangot is beiktatnak igeragozásukba, az „is” kötőszó helyett az „es” járja, és nagyon szépek a nyílt „a” és zárt „é” hangok.

Íme egy szerkesztett szöveg: *Álózi komámval egy miccitésre mégraktuk a szákéret, a hosszú kötélvel s a nyomórúddal jól leszorítottuk a szénát, s áreszke dénk lűtőre a lovakkal Rezoldalból, velünk vala a kutyám, Rabló es, jövének, jődögélénk, s hát az istáláját, nem éppen akkor szokik keresztül a vájtúton egy róka? Egyéb se kellett annak a bolond kutyának, nekirontott a lompos farkúnak, a lovak mégvadultak, s már borult is a szeker. – Hojdsza ide a vasvillát, üssem dögre azt a kutyát – mondta a komám.*

Nyelvészek sokasága foglalkozott ezzel a szép tájnyelvvél, még a viharos életű prózaírónk, Szabó Dezső is itt töltött egy nyarat mint az Eötvös Kollégium hallgatója, s szakdolgozatot írt, ami 1903-ban *Csikszentdomokosi nyelvjárás* címmel jelent meg.

Milyen lehet egy ilyen népnek, egy ilyen virágos nyelvű közösségnek a *népdalkin- cse*, ha ilyen méretű a nyelvi gazdagság?

Bartók Béla egyik legfontosabb gyűjtőútja ide vezetett, Csikszentdomokoson szállt meg, Balánbányára járt fel, s alig tudta lejegyezni, fonográfra rögzíteni a gazdag anyagot.

Eufóriás öröm ez az *alámerülés*, hevület fog el, amikor átengedjük magunkon a sze- relem, a vidámság, a duhaj jókedv vagy éppen a bánat, a bú, a csalódás, a fájdalom dalait, balladáit. Tűznyelvek módjára csapnak égre a dallamok, szárnyuk nő a szavak- nak, sorok, strófák részecskegyorsítóba kerülnek, még a száraz fa is kivirágzik. A dal természete nem ismeri a merev szabályokat, ha nyomába szegődik a tájba szerelmes vándor, nem haladhat folyók mentén, hegygerincen sem bandukolhat fel a csúcsra, hogy gyönyörködjék a bámulatos panorámában. A népdal olyan, mint a pisztráng, Csíksország számtalan hegyi patakának legkedvesebb állata, víz ellenében is úszik, csak villanásra mutatja meg magát, ha nagyobb zubogót ugrik át, színe is változik a havasi tarka fény- ben. A népdal túlmutat az esztétikán, erkölcsöt, morált, etikát hordoz, ráadásul mindig friss, akár a cserépfazékban elrakott szilvaíz tavasszal. Igen, keresztül-kasul kell ba- rangolni Csíksországot, hisz így terjed a dal, sőt más, távoli tájak is visszhangzanak, ha megszólal. A Felvidéken, a Dunántúlon, a Duna-Tisza-közén éppen úgy kondul a ha- rang, éppen úgy sétál zöld erdőben a páva, mint – Menaságon. Igen, a Menaság-patak

völgyének alig tucatnyi faluja olyan híres folklórkincseiről, mint Kalotaszeg, Galánta és környéke vagy Somogyország. Egységes nép vagyunk.

A féltucatnyi falu közül Menaság a legismertebb. Neve Ménaság alakban is létezik, talán a Ménes-Ágból jön, Gárdonyi kérte kölcsön *A láthatatlan ember* hun főpapjának megnevezésére: Ména-Ságh. Templomának megmaradt fundamentuma az Árpád-házi királyok korából való, rozettás mennyezeti freskóit az Anjouk idejében festették, padlásán 700 éves szobrokat találtak. Innen, ebből a mesés völgykatlanból röppen fel a madár (máskor a páva) vagy éppen ide száll haza. Áthallásos a szöveg, a *Repülj, madár (páva)*, *repülj a Fölszállott a páva* ikerdala, országos mozgalom keletkezett a két szépségesen szép szöveg és dallam nyomán.

Az első változatban, a „Repülj madár, repülj” kezdetűben a madár a szerelem postása:

*Repülj madár, repülj,
Ménaságra repülj,
Szállj a babám ablakára,
Csak ő van egyedül.*

*Ha kérdi, hogy vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok,
A szerelem tömlőcében
Térdig vasban vagyok.*

Ha a „Repülj madár, repülj” a szerelem dala, a „Fölszállott a páva” a szabadságé. Petőfi tudta ezt leginkább. Tőle egyenes út vezet Ady Endréhez.

*Fölszállott a páva,
Vármegye házára,
Sok szegény legénynek
Szabadulására.*

A harang a madárnál is beszédesebb. Petőfi a rónák fölött szálló kondulásában barátja hangjára ismert („Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű, / De oly tiszta is, mint a puszták harangja”), de jelenthette az évtizedekig külföldön katonáskodó legény számára a hazafiságot, erről vált híressé a nagyabonyi két torony.

Másik menasági dalban abszurd a kép, hisz fehér (!) vadgalamb nincs, de szerelmi bánat igen, az kong, bűg keservesen a harangzúgásban:

*Hej, megkondult a ménasági nagyharang,
Húzza aztot három fehér vadgalamb,
Három fehér vadgalambnak hat szárnya,
Hej, nem kell nekem senki megunt babája.*

A csalódott szerelem tud ennyire túlcsoportosulni, az tud a harangok, a madarak nyelvén beszélni.

A bujdosás egyidős az emberrel. Hogyne bujdosnak volna Csíkország lakói, ahol akkora volt a pusztítás? Hogyne búcsúztak volna tájtól, falutól, apától, anyától, kedves-

tól éppen itt? Egy felcsíki dal változatai, dallamvariációi legalább három-négy folklór-zónában előfordulnak, csak a falu neve változik:

*Csíkdánfaloi hegyek alatt,
Van egy forrás titok alatt,
Aki abból vizet iszik,
Babájától elbúcsúzik.*

*Én is abból vizet ittam,
A babámtól elbúcsúztam,
Úgy elbúcsúztam szegénytől,
Mint ősszel fa levelétől.*

Ez is Petőfit juttatja eszünkbe, ő szó szerint ismétli meg a népdal szavait a *János vitéz*ben: „Elváltak egymástól, mint ágtól a levél...”

Elő, nagy világi költőnkéről, Balassi Bálintről jegyezték föl kortársai, hogy egyedül, viharos éjszaka, lova nyakára borulva vágott neki a Lengyelországba vezető útnak. Még ma is lovas nép Csikországi lakossága, a dalszöveg pontosan elmondja a ló felszerszámozását:

*Este kezdtem, sejahaj,
Este kezdtem a lovamat nyergelni,
Reggelig tart, sejahaj,
Reggelig tart
A szerszámot rárakni.*

*Lovam fején
Fényes csillag ragyog,
Nem kantár, nem kantár,
Nem is legény, nem betyár,
Gyáva legény,
Ki a lányokhoz nem jár.*

A ló volt egykor az ember legmegbízhatóbb társa, együtt élt a lóval jóban-rosszban, tragédia volt az elvesztése, ezért kopik el a gyimesi legény csizmája: „Elvesztettem kis pej lovam a gyimesi zöld erdőben, / Elkopott a csizmám sarka a nagy hosszúságú keresésben.” (Kányádi Sándor írta meg korunkban a lókeresés legnagyobb versét: *Fától fáig*.)

A gyimesi csángók folyója a Tatros. Azt szölik meg, attól félnek, ha árad, s arra tekintenek olyan babonás tisztelettel, mint Amerikában a Mississippire, Dél-Amerikában az Amazonasra, Afrikában a Nílusra. Nem csoda, mert a rendkívül keskeny hegy-szorosban a Tatros az úr. Így is énekelnek róla:

*Tatros partján nem szabad elaludni,
Mert a Tatros ki-kiszokott áradni,
Most is olyan szeretőmet vitte el,
Amíg élek, soha nem felejttem el.*

A remekmű a második szakaszban mond igazat, abból lehet megtudni, hogy a Tatos csak misztérium, a kedves lett hűtlen, ami a szerelem nyelvén rosszabb az árvíznél:

*Kicsi madár mind megette a meggyet,
Életemben nem szerettem csak egyet,
Azt az egyet verje meg a teremtő,
Mert nem volt az igaz szívű szerető.*

Gyimes archaikus zenéje, népviselete, hagyományörzése miatt vált híressé az egész magyar nyelvterületen, Zerkula János népzeneész és Regina felesége az ütőgardonyával még élükben legendává váltak, s csak tőlük közel harminc táncfajta jegyeztek fel a folkloristák. Ezekből csak néhányat: magyaros, csárdás, németes, sántanémetes, háromsírülős, csoszogató, hétlépés, talján polka, egytoppantós, háromtoppantós, héjsza. A tánc legalább olyan fontos kommunikációs eszközük, mint a nyelv.

Népviseletükre hatott a románoké, ugyanakkor ősmagyar motívumokat őriztek meg. A keskeny völgy lakóinak csángó tudatuk van, kívülállóknak érzik, nevezik magukat, holott nagyszerű székelyek, Csíkból szállingóztak föl a keskeny völgybe; kivételes értéke a magyar nemzetközösségnek ez a néhány ezer ember.

Az otthon maradtok bánata sokszor nagyobb, mint azoké, akik útra keltek. A vándorokat, a menekülőket lefoglalja az út sok baja, bonyodalma, de akik otthon maradtak, azokat szűként őröli a bú:

*Felmegyek a hegyre,
Lenézek a völgybe,
Lenézek a völgybe.*

*Ott látom a babám,
Ott látom a babám,
Tiszta feketébe'*

*Lovát vasaltatja,
Hosszú, hosszú
Útra készül,*

*Mégsem jön el hozzám
Az a kutya betyár
Búcsú csókot kérni.*

A leghevesebb izzás nem a bujdosásból, nem az élethelyzetekből, hanem a szerelemből áramlik megállíthatatlanul. A szerelem a népdalok télen-nyáron virágzó, örökzöld, zengő fája. A népdal, akárcsak a tiloló a kenderből, kitisztítja a nyelv darabos törmelékeit, nem marad más abban, csak a selymes, lengő ragyogás. A szerelmi dalokban megváltozik a szavak vegyjele, fajsúlya. Az egyik felcsiki ének szerelemvalomása nyelvi szépségében odahelyezhető a világirodalom bármelyik remekműve mellé, vetekszik Tatjana levelével az *Anyegin*ből, a Portugál levelekkel, a Levél-áriával a *Toscából*:

*Barna kislány ha te tudnád, amit én,
Milyen igazságos, hű szeretőd vagyok én,
Olyan igazságos, mint a fényes holdsugár,
Amely köröskörül az ég alatt jár.*

Három jelző és egy hasonlat. S benne van ember és kozmosz.

De nincs szerelem féltékenység nélkül, párharc nélkül, héjaként vijjog a lány a fiúért, a fiú a lányért, véres bicskázások döntötték el Felcsíkon, kié lesz a lány. A lány-irigység, ha kicsapódik a dalban, fölér egy véres, bicskás leszámolással:

*Lányok, lányok, csíkkarcfalvi lányok,
Vessen lángot a rózsaszín szoknyátok,
Az is azért vessen tüzes lángot,
Szeretőmet elcsábítottátok.*

Bizony, a szoknya körül forog Csíksorszámban (és másutt is) az élet lángja, s a férfiszív megrezdülésének éneke éppen Csíkjénőfalván született meg, ott, ahol a székeley virtus, a nyakas akaratosság a legnagyobb, ahol az a szóbeszéd járta, nem igazi ünnep az, amikor senki sem halt meg a táncmulatságban:

*Jenőfalván végigmenni nem lehet,
Mert a lányok selyemszoknyát viselnek,
Selyem a szoknyája karcsú derekán,
Barna legény kopogtat az ablakán.*

*Barna legény ne kopogtass, gyere bé,
Ölelésre vár a karom ide bé,
Gyere bé, gyere bé, te barna babám,
Reád nem haragszik az édesanyám.*

A dal a nép szeme. Azzal lát, és láttatja magát. Identitásunk tengerszeme. Kultúránk mélyrétege. A népdal hírnök, jelenti az égitestek járását, a csillagok állását, fűszá-lakon a harmat csillogását, a madarak röptét, tornyok magányát, fák zúgását a szélben, a kaszanyélnek feszülő legény izmainak roppanását, a munkába hajló nő szép sziluett-jét, s észreveszi a lélek belső áramlásait, amely nélkül nincs líra. Csíkszenttamás híres a csonka tornyáról, akárcsak Nagyszalonta, de a falu határában álló, valóban érdekes rom csak arra jó, hogy jele, tanúja legyen a ruhát mosó lány szerelmes mámorának:

*Hej, szenttamási csonka torony de magas,
Szenttamási kislány lent a kúton ruhát mos,
Csavarja a ruhát, rákoppint a sulyokkal a kicsid ujjára,
Hej, kire gondol, ha nem a babájára.*

És a balladák? Az régi, archaikus énekek?

A régieket már nemigen éneklik, szerencsére összegyűjtötték azokat a folkloristák, s őrzik a néprajzi intézetek archívumaiban, az újkori balladákat viszont igen. Két kivá-

ló pedagógus, Kristály Lajos és felesége, Kristály Matild a *Domokosi nagy hegy alatt – Csíkszentdomokos énekes népzeneje* (2011) kötetben hét balladát közölnek, mindeniket 70 év fölötti asszonyok énekelték. Az Előszóban jelzi Olosz Katalin folklórkutató, hogy megváltozott a dallamkincs, zömmel ma az új stílusú dalok, dallamok divatosak Erdély-szerte.

Csíkszentdomokos népét még mindig élénken foglalkoztatja a *Báthori Endre balladája*.

Az eseményt, a helyszínt, a tragédiát az iskolás gyerekek is ismerik a faluban. Erdély nagy romlása idején történt, Báthori Endre (András) fejedelem és bíboros Sellenbergnél csatát veszített Mihály havasalföldi vajdával szemben, aki, kihasználva a zavaros állapotokat, úgy tört be Erdélyországba, mint a krími tatárok, még az itt lakó románság is felhúzódott előle a hegyekbe. A menekülő Báthori Endrét Csíkszentdomokos Pásztorbükki nevű határában Nagy Kristály András, szenttamási és Balázs Mihály (gúnyneve: Ördög Balázs) csíkszentdomokosi elvadult székely, vérdíjban reménykedve, fejszefokkal leütötték, s kirabolták. A pápa, VII. Kelemen egyházi átokkal sújtotta Csíkszentdomokost, és százéves böjtöt rendelt el. Ennek a szomorú eseménynek az emlékét őrzi a balladatöredék, Báthori Endre monológja:

*Mihály vajda csalfa szívével
Kínálkodik ígért kincsével,
Ki megfog, vagy fejemet veszi,
Azt örökre boldoggá teszi.*

.....

*Nem valék igen sok esztendő, s,
Ah, csak 33 esztendő, s,
Életemnek legszebb virágjában,
Örül halál, mint prédájában.*

*Szentdomokos népe Rómával,
Békéljél meg a szent Atyával,
Száz esztendőt fenntartó böjttel,
Egynek vétke töröltetik el.*

Kormos István szava illik Csíkszentdomokos ének- és dallamkincsére: „gyöngytollú zöld madár”. Nincs túlzás a metaforában, szó szerint ismétli az egyik kedves dal szavait az erdőben sétáló páváról: „Kék a lába, zöld a szárnya, aranyos a tolla.” De a sűrítés, a tömörítés a zseni edzőpályáján jött létre, benne van abban a zöld erdőrengteteg állandó mozgása, hullámozása, zúgása, az átváltozás misztériuma, a csíkiak virágos kedve, elpusztíthatatlan élni akarása. Mindaz, ami körforgás a természetben, körforgás az itt élők lelkében is, nótá közben csak ennek a körforgásnak a szédületét ismerik; a szerelem körhintája forog vég nélkül, azon röpködnek a boldog párok; máskor bakacsinba öltözik erdő-mező, „még a fák es sírnak”, mert mást szeret a kedves; a mámor bűvöletében hasonlítja önmagát a legény a csillagos éghez, a lányt rozmaringhoz, amelynek kinyílik a levele, amikor kivirágzik a szerelem, s lehull, ha már elmúlt; a dal kíséri el a bujdosót, világ vándorát, de az is hozza haza, az mutatja az utat a falu tornya irányába; édesanyák jajdulnak fel, apák néma keserve sístereg; katonák honvágya, bánata hajlik meg a csillagtalán ég alatt; csizma sarka reccsen, lány szíve dobban; malom zúgása,

kemény füstölése cinkossá és jelbeszéddé válik; „szivárvány havasán felnőtt rozmaringszál / nem szereti helyét, el akar bujdosni”, mert „nagy hegyi tolvajhoz” kényszerítették a lányt a kapzsi szülők... Nincs vége, nincs hossza ennek a kincsek, csak mélység van, s mértékegysége a rajongó szív dobbanása.

* * *

A negyedik alámerüléshez nem is kell lefékezni a rajongó lélek fordulatszámát, ezek után nem szükséges visszalépni a dal szép irracionizmusából a kézzel fogható valóságba, nem kell segítségül hívni az észet, mert Csíksország újkori *festőművészete* és *irodalma* hasonlatos ama *gyöngytollú zöld madár*hoz, amelyet Kormos István röpitett fel.

A festők birodalmába érkezik a vándor. Mondják, vannak látó és beszélő tájak, ilyen Bretagne, Toscana, a Loire-völgye, Velence, Hollandia síksága szélmalomokkal, ahol önkéntelenül nyúl ecset után a piktor. Ilyen Csíksország is. Hegyei méltóságosak, de nem ijesztők, a mezők dúsak, a házak, pajták, szénaboglyák, kazlak hegyén-hátán, az állatok, mint a mesében, éppen csak meg nem szólalnak, s ha a keleti hegyvonulatok mögül hirtelen felkel nap, robban a fény, árnyékok zuhannak a síkságra, hogy hamar el is tűnjenek a természet felgyorsult ritmusában. Ilyen a magas fennsík természete.

Tanácsos a Tolvajos-tetőről, Csíkszereda kilátójáról letekinteni a völgybe, inkább síkságra. Szemben Csíksomlyó híres kettős tornyával, de most nem az bővöl, hanem a várostól jobbra, azzal összeépülve Zsögöd, az idéz elő rándulást a gyomorszájban és a lélekben. Itt élt a Mester, Nagy Imre, Zsögödi Nagy Imre. Amit innen látunk, az már az ő képviselője. Nem hasonlatos azzal, hanem azonos. Olyan ez a táj, mint a Táborhegy, ahol bekövetkezett az Úr színváltozása. Mégis újratemtette képeim a kedves, minden porcikájában ismert világot – a holt és az élővilágot egyaránt –, s amit hozzáadott, az a létértelmezés vegykonhajában keletkező szellemi hímpor. Összetétele ismeretlen. Emiatt utánozhatatlan.

Piros falu, zöld mező, kék hegy. Kőfallal kerített, középkori templom, háttére glóriás fény, tűzőzön, piros felhők. Életszer: pajta, csűr bütüje, dülöngélő kerítés, magányos cseber. Bibliai táj, mitologizált közegben egymásra hágó emberek, kecskék, sárkeresztek, haranglábak, boglyák, fák. Pityókaszedés, aratás, marokhajítás, almaszedés, izmos, erotikus asszonyok, egymás nyakára hajló lovak, szamarak. Mintha szobrász alkotta volna.

Történelem. Sors. Lét. És a mindenható természet. Följegyezték, sokáig járt ki a hegybe, mert egy beeső fény csak tíz-húsz percig volt látható évente egy tisztáson, idő kellett a rögzítéséhez.

Magyar írók, költők arcainak titkát leste el, arcképrajzai a magyar műkincstár gyöngyszemei. *Vihar* festményén 1956 lángja lobban. Amilyen a táj, olyan az ember. A nagy öreg iskolát teremtett, Csíkszereda a festők városa lett. Pedig vallotta: „*A művészt nem lehet tenyészteni. Sok minden kell ahhoz, hogy létrejöjjön, és befussa útját. A leplezetlen őszinteséghez meg kell szerezni az anyag feletti tudást. Ezt látom, de milyen áldozatok árán jutottam ide (127) ... A művészetet nem lehet tölcsérrel az ifjú fülén keresztül betölteni*” (156) (*Följegyzések*). Nem is tanított ő senkit, csupán példát mutatott több nemzedéknek. Elsősorban azt, hogy kell megtörni az anyag ellenállását, hogy kell az anyag fölé kerekedni, s hogy kell azzal mégiscsak azonosulni, s felszínre hozni az élet titkait. A névsor hosszú, felsorolni lehetetlen, de kettő az utódok közül szerelmes földrajzba kívánczik: Márton Árpád és Gaál András. Gyergyó szülöttei, Gyergyóalfalu, illetve Gyergyóditró, de mindketten Csíkszeredában honosodtak meg úgy, hogy hűségeseik maradtak Gyer-

gyóhoz. Ők tették kétpólusúvá Csíkszereda és Gyergyószárhegy ez a két pólus. A Lázár kastélyban művésztelep, hivatalos nevén Kulturális és Művészeti Központ létesült, Erdély és minden más magyar vidék művészei találkozhatnak ott, ahol a nagy fejedelem, Bethlen Gábor a gyermekkorát töltötte. A nagybányai iskola támadt fel a keleti végeken. A tanítványokból mesterek lettek, több százra tehető ma a Csíkszeredában fölcseperedett grafikusok, szobrászok, festők száma. Viszik tovább a zászlót, amelyik Nagy Imre kezéből kiesett. Művészetük elvontabb, de mentes a posztmodern üresjáratoktól. „Márton Árpád a fehérén izzás szenvedélyével alakítja ki a maga belső tájait...” (Banner Zoltán)

Milyen fontos a két kulcsszó! A *fehér izzás* és a *belső táj*! Az első megfoghatatlan, mint a „fehér csönd” az Ady-versben. S milyen a „belső táj”? Milyen az a bérc, tető, lanka, krumpliföld, borvízforrás, vártemplom, amelyik belül, a lélek belső rekeszeiben keletkezik? Amelyik ismeri a szív metamorfózisát? Mert a hazaszeretet mámorában megváltozik a szív. Legalábbis megnő. Csíkszeredát szeretni kegyelmi állapot annak, aki hozzáadja tehetségének alkotó energiáit, életritmusát, a rajongás extázisát.

Ezt tanulta meg Márton Árpád és Gaál András a zsögödi mestertől.

A földabrosz alakzatai a festők vásznain kézenfekvők. Ilyen ennek a művészetnek a természete, bármennyire is rejtőzködnek újabban a tájképfestők. De *szelmes földrajz az irodalom is, vallomást írnak a költők* még akkor is, ha a felszegi sáros utcát vagy a csilagok járását követik nyomon, mint a népdal.

Van most már Csíkszeredának költője! Széles horizontú, magánmitológiával rendelkező lírikusa. Ferenczes István. E vidék gazdája. Vele azonos léptékű művésztársa, Szilágyi Domokos sűrítette acélössé a nevét: Ferenczes. Valamikor Ferenc S. Istvánt írt a versei alá, de az összevonással megkapta a neve azt a dimenziót, amelyik egykoron naggyá, híressé tette Csíkot. A ferencsesek csíksomlyói és gyergyószárhegyi klostora elővételezi a mai írástudók, minden rangú-rendű művészek közös akarásait. Kájoni János polihisztor utóda itt minden izzó szellem, minden elkötelezett lélek, s Ferenczes István tett arról, hogy költő- és íróársai akarásaiban bekövetkezzen az összevonás, a sűrítés. Lapot létesített, a *Székelyföldet*, és ezzel Csíkszeredát rangos kultúrközponttá avasztotta. A folyóirat kisugárzó ereje most már túlterjed a kontinens határain.

Belső tájat festenek a piktorok Csíkszeredában – írta Banner. De belső táj a költő is. Ferenczes István teremtett világában találjuk meg azt a láthatatlan Ariadné-fonalat (Pázmány szavával *Igazságra vezető Kalauzt*, hisz buzgó katolikus föld ez), amely végigvezet minket ezen a csodálatos hazán, ahol a táj a költészetben, a költészet a tájban él. Az ő líratengeréből összeállított montázs, borókaízű szavaiból, fellebbezhetetlen ítéleteiből, profán imáiból, kurucos keserveiből, hazát, népet, szülőföldet féltő sikoltásaiból szerkesztett parafrázis, egyetlen befejezetlen mondat lehet a szelmes földrajzot író vándor varázsköpenye, amelybe boldogan beburkolózhat, amellyel Csíkszeredát legtitkosabb rejtelmébe is alámerülhet:

„Megöszülsz, mint a fenyvesek” – mondja legelső füzetecske-kötetével, azóta az ő haja lett deres, s költésze aszú; „nárciszmezőkön látott álmokon” lépdél (akárcsak Dsida Jenő „rezgő fényben, rezedák illatában”); a „szélbekiáltott hazát” félti, s tagadva sikolt hűséget, mint József Attila; a kékbe játszó Hargita képe kíséri és kísérti nappali éberségben, éjjeli kábulatban; „krumpliszár-füst” a lobogója, lengve szállong a repdeső léghöz, hazát keres, keresni kell azt, mert „elárulták, mint egy várat / szelet kenyérnyi

hazámat”; inog itt minden, „felhők hullám- / verésén remeg a hegyekhez fércelt láthatár”, s „bedeszázott ablakok” rémisztenek; a nagy bujdosóval, Zágoni Mikessel együtt mondja: „Telítve vagyok veszteséggel / Havazik / Jégre épül / nekünk az otthon”; elbujdosni, menekülni nem lehet, nem szabad, átalakulni igen, virággá, zöld ágacskává, falevellé válni igen: „ágak leszünk, / zöld levelek / száraz ágak / kék levelek / ... muskátli-kedden / ki virággal megveretett / rezedá szerdán / ki virággal megveretett” / ezt tette a nép is, virágnyelvbe burkolózva bújt el az üldözők elől; az indián sors kísért, Old Shatterhanddal társalog – *Hó hull az örök vadászmezőkre* –, Xántus Jánosról mintázta őt Karl May, Xántus János nevét viseli a Csíkszereda külvárosának számító csíktapolcai általános iskola, mert ide vándorolt be egykoron, a XV. században az örmény Xántus-család; mit lehet tenni? mit kell csinálni? Ady után kiált, az ő „Felgyújtott vére / gyűjtősinórként surrog most felénk”; a legkeserűbb gyógyszer, Kőrösi Csoma Sándor rettetete talán felráz mindenkit: „kihálnak a rokonok is / országom széttépett kócsag / kócsag felhő esőt hullat / talán otthon sincsen hazám”; Illyés *Egy mondatát* írja újra – *A diktatúra közhelyei* – ennyit nem ártott nekünk se Kelet, se Nyugat, mint a bolsevizmus, „nem számít nappal vagy éjszaka / a terrornak nincsen évszaka /; s tovább, a *Karácsonyi reminiscenciákban* éppen a korszakváltás elején: „Népemet bánat szórja szét, / forgatja maga alá a törvény, / a jog, amit ellene írnak / haramiás alvilági csörtén”; máskor a legnagyobb magyar után kiált, mert szétfoslott a délibáb, elvetélt a román forradalom: „hozzád kiáltozunk / méltóságos gróf úr / Erdélyben a sorsunk / sátánosra fordul /.../ Mi lettünk a jöttment / ázsiai horda / idegenek vagyunk / édes otthonunkban /; aztán a csángók, a sokat szenvedett, leghűségesebb nép, az ő sorsuk, az elcsángósodás a rém egész Erdély felett: „Megcsúfolt asszonyként / Elabortált Erdély / lebegtet a semmi / kihűlt magzatvizén”; mit lehet tenni? mit kell csinálni? kihez lehet fordulni? törekeny, nagyon törekeny a „csíksomlyói kishaza”, de éppen ebben van megfoghatatlan ereje, titka; „Ave mundi Domina” – Üdvözlégy világ Úrasszonya! „Csak téged hagyott nekünk / Európa s Ázsia / elvette már mindenünk / győztes zsoldos bandita”; ezt ismétli a csodálatos *Csíksomlyói Naphimnuszban*: „Aranyban ragyog Urunk és Apánk, a Nap, / Keletről nyugatra jár, / rajtunk áthalad, / Őbenne lakik Máriánk, / Ő lett a hazánk, pátriánk, / Tenger s a part.”

* * *

Ferenczes István Ariadné-fonalával átlépi a vándor az új határt, s ötödik alámerülésként az egész régiót magzatburokként körbefogó, hitből, áhítatból, buzgóságból összeállt katolikus egyház és vallás valós és imaginárius tájait járja be.

A glóriás fényfókus: Csíksomlyó. Olyan karizmatikus hely, mint a protestánsoknak Debrecen, a kálvinista Róma, és a „Boldogasszony anyánk...”, az egykori himnusz Csíkországban ma is magasba emel, akárcsak a reformátusok zászlajára írt zsoltár: „Tebenned bízunk eleitől fogva”. A gyimesi csángók vallják: „Róma után a legszentebb hely Csíksomlyó.”

Miért ez a nagy buzgóság? Hogy keletkezett? Miért éppen itt?

Orbán Balázs emlegeti többször, azért neveztek el a papok majd minden falut szentek nevére, mert nehezen ment a térítés, úgy kellett ráerőszakolni erre a nyakas, akaratos népre a kereszténységet. Ők őrizték legtovább a pogány hitet, s most ők ragaszkodnak leggőrcsöbben az egykor új katolikus egyházhoz. Nem ellentmondás ez. Állandóság. A változásokra túl gyorsan reagálók mindig felhígnak. Csíkország népe

fölkelt, hadat viselt, amikor a reformátorok téríteni akartak. Emlékezetes az 1567-es esztendő. Gyergyóalfalu mozdult először, aztán egész Csík, s pünkösöd szombatján, május 17-én szabályosan megütköztek az unitárius hitet hozó János Zsigmond fejedelem csapataival a Tolvajos-tetőn. Ennek a győzelemnek az örömnépe minden évben a csíksomlyói búcsú. Évente félmillió magyar zarándokol ide, most már minden felekezet hívei, s a szétszóratatásunk ellenpéldájaként megérezzük a nemzeti összetartozás boldogságát. Keresztalja a neve egy csapatnak, szent zászlókat lengetnek, vezetőjük keresztet emel a magasba, énekelnek és imádkoznak, a helyszínen, a Kálvária domb aljában sorakoznak fel, legelől a gyergyóalfalusiak, utánuk más városok, falvak, vidékek zarándokai, legvégén a gyimesi és a moldvai csángók, ők a fehér keresztalja. Sárlos Boldogasszony napja ez, pünkösöd szombatja, amikor a Napbaöltözött Asszony, Babba Mária, Könnyező Madonna előtt letérdelhet minden buzgó hívő. A világ egyik legértékesebb kegytárgya a szobor, hársfából faragta az ismeretlen mester a XVI. században, 227 cm magas, az arcán a kiugró két járomcsont a felcsíki asszonyok jellegzetes vonása, a modell helybéli nőszemély lehetett. Karján a Kisjézus, két oldalt a két szent király, István és László. De sokkal fontosabbak a legendák, amelyek hozzá kapcsolódnak. Megbénult a tatár keze, amikor döfni próbálta, nem bírták az ökrök a szekeret, amelyre a rabló hordák fölrakták, könnyezett nehéz időkben, meggyógyult a lándzsával ütött seb az arcán, betegeket gyógyított. Két híres Madonna mérhető hozzá, a czenstochowai, a legenda szerint Lukács apostolnak tulajdonított Regina Regni Poloniae, a Fényeshalom csúcán álló, magyar alapítású, pálos kolostor aranyba merített kegyképe Lengyelországban és a monserrati néger asszonyszobor Spanyolországban. A székely Sárlos Boldogasszonyt csak részben ismeri a nagyvilág, de számunkra, a magyar nemzet számára, akárcsak a Bálványosi Nyári Szabadegyetem, a csíksomlyói Mária-kultusz és búcsú is rég túlnötte eredeti feladatkeretét. Legalább három-négy kontinens magyarsága találkozik itt, meghívót senkinek sem küldenek, csak egyetlen személy, a szentmisét celebráló hitszónok kap felkérést a szertartás elvégzésére.

Ebből a talajból nőtt ki Csíksország legnagyobb alakja, Csíkszentdomokos szülötte, Márton Áron püspök. Élete példaértékű, de gyarló halandónak követhetetlen. Ő az ősrengetegből kimagasló legmagasabb szálfá. Először a román királyi diktatúra iszonyatos nyomása alatt szenvedett népével Dél-Erdélyben, azután a bolsevista rémuralom időszakában sínylődött tizenhat évig börtönökben. Nagyságára és emberi tisztaságára jellemző, hogy közbüntényes cellatársai térdre borultak előtte. Boldoggá avatása a Szent-széknél folyamatban van.

S ha a Hargita óriásfenyői ikonértékűek, ha metaforatartalmuk átvihető emberekre, akkor Csíksország példaértékű fiainak névsorát kellene összeállítani, és kőtáblába vésní, mint az ókori Kelet népei tették. De nem lehet, mert hosszú a sor, szétfeszítené a szerelmes földrajz kereteit, csak néhány, átlagon felüli titán sorolható fel itt, azok, akik Márton Áron alakja mellé állíthatók. Ezzel a kőtáblára képzel névsorral és a hazatérés, a hazatalálás himnuszával búcsúzunk Csíksországtól:

Kájoni János (1629–1687) Csíksomlyó szülötte. Polihisztor, orgonaépítő, zeneszerző, nyomdász, a kolostori kultúra nagy székelyföldi képviselője.

Csíkrákosi Cserei Mihály (1668–1756), történetíró, az ő híres *Históriája* nélkül hiányos lenne az ismeretünk a XVII. és a XVIII. század fordulójáról.

Csíkszentmihályi Sándor László és Tamás András, két negyvennyolcas vértanú, az aradi tizenhárom sorstársai, 1849-ben végezték ki őket Kolozsvárott.

Domokos Pál Péter (1901–1992) Néprajzkutató, a moldvai csángók legnagyobb barátja, ismerője. Csíksomlyón született, de az egész Székelyföld magáénak vallotta.

Venczel József (1913–1972) Csíkszereda szülötte. Ő állt legközelebb Márton Áron püspökhöz, egy ideig együtt, egy cellában raboskodtak a román bolsevista diktatúra éveiben. Akárcsak Ortéga y Gasset, Otthmar Spann, Dolfuss, d'Annunzio, Venczel József is a korporatív, erőszakot, kizsákmányolást megszüntető, államot leépítő, hivatásrendi közösség megteremtéséről álmódott, elmélkedett, írt, és tartott szabadegyetemen előadásokat. Ezt büntette brutálisan a hataloméhes, új, román államhatalom.

Itt meg kell szakítani a kőtáblán a névsor írását, mert hosszúra nyúlna az. Tanúságtételre elegendő a fenti hét név. Ahányszor csak tetemrehívásra kényszerít a történelem, rájuk pillantunk, s feltöltődünk erővel, hittel.

Nemes Nagy Ágnes írta híres versében:

*Tanulni kell. A téli fákat.
Ahogy talpig zúzmarások.
(Fák)*

Tanulni kell a csíkiaktól. Helytállást, kitartást, szálfagyenes gerincet, szép patriotizmust, az „itt élned, halnod kell” parancsát. Ha a fent idézett, „Mikor Csíkból elindultam, jaj” siralmas énekük az elválás, a menekülés sikoltása, akkor a csíksomlyói búcsú híres zarándokdala a hazatérés himnusza. Bartók visszatérő motívumként építette bele az *Este a székelyeknél* rubato dallamába:

*Ó, én édes jó Istenem,
Oltalmazóm, segedelmem,
Vándorlásban reménységem,
Ínségemben lágy kenyérem.*

*Vándor fecske sebes szárnyát,
Vándor legény vándor botját,
Vándor székely reménységét,
Jézus, áld meg Erdély népét.*

*Vándor legény haza talál,
Vándor fecske fészkére száll,
Hazajöttünk, megsegít a
Csíksomlyói Szűz Mária.*

Új Balassi Bálintra volna szükség, hogy megénekelje a végek dicséretét. Itt, a keleti végeken most folyik a legnagyobb, valószínű végső küzdelem a megmaradásért.
A székely autonómiáért.